

Dragoș DRAGOMAN

**CAPITAL SOCIAL ȘI RELAȚII ETNICE.
TOLERANȚĂ, ÎNCREDERE ȘI COOPERARE
ÎN COMUNITĂȚI MULTIETNICE**

Introducere

Consolidarea și funcționarea democratică nu sunt dependente doar de design-ul instituțional, ci și de cultura politică participativă. Studiul asociațiilor voluntare, văzute ca factorul esențial al încrederii și cooperării, încearcă să determine condițiile sociale favorabile participării. Conceptul de capital social se leagă, în stadiul actualelor cercetări, de nivelul încrederii generalizate și de densitatea rețelelor asociațiilor voluntare. În cercetarea de față suntem interesați de legăturile care se stabilesc între elementele capitalului social și caracteristicile asociate toleranței și cooperării inter-etnice. Participarea la organizații secundare este legată, atât pentru români cât și pentru maghiari, de expresia unei încrederi sociale mai mari? Influențează capitalul social doar relațiile etnice cotidiene, sau are efect asupra atitudinilor față de problemele simbolice care apar în relațiile inter-comunitare? Este oare suficientă participarea la organizații și ce măsuri se pot lua pentru creșterea încrederii și cooperării? Răspunsul la aceste întrebări ar putea să ne explice mai bine stadiul în care se află relațiile etnice în Transilvania și să ne indice punctele mai vulnerabile ale raporturilor pe care le construim de peste un deceniu.

1. Rolul capitalului social și măsurarea sa

Putem defini capitalul social drept o resursă rară, care-i ajută pe indivizi să obțină beneficii mutuale, pe care altfel nu le-ar fi obținut. Capitalul social este, afirmă Dietlind Stolle, „un bun societal care-i unește pe oameni și [care] le permite să-și urmărească obiectivele comune mai eficient”.¹ Pentru Francis Fukuyama capitalul social este „un set de valori informale împărtășite de membrii unui grup și care le permite să colaboreze între ei. Dacă membrii

¹ Dietlind Stolle, “Social Capital – A New Research Agenda? Toward an Attitudinal Approach”, lucrare prezentată la European Consortium for Political Research Workshop, Copenhaga, 2000.

grupului ajung să se aștepte ca și comportamentul celorlalți să fie sigur și cinstit, vor ajunge să aibă încredere unul în altul”.²

Capitalul social este definit, în primul rând, în legătură cu încrederea generalizată, determinată de valori pozitive precum sinceritatea, îndeplinirea obligațiilor și reciprocitatea. În al doilea rând, el se leagă și de gradul de participare în organizații voluntare. În explicarea mecanismelor capitalului social, Robert Putnam crede că rețelele asociațiilor voluntare dezvoltă valori precum încredere, reciprocitate și creează condițiile pentru cooperare privată, dar și publică: ele produc atât bunuri private, cât și publice, deprinderile colaborării și încrederii fiind benefice întregii societăți, în activități precum strângeri de fonduri pentru acțiuni spitalicești sau caritabile, folosirea în comun a diverse resurse limitate, discuții de interes comunitar etc.³ Mai mult, Putnam investește capitalul social cu efecte puternice asupra funcționării democratice.⁴ Rețelele stabilite și normele dezvoltate în cadrul societății civile au efect asupra participării civice și buneii guvernări democratice. Capitalul social ar garanta un control mai mare asupra politicianilor aleși și o mai mare responsabilitate electorală, un nivel ridicat de participare civică și electorală. Continuându-l pe Tocqueville, Putnam crede profund în „legăturile care există între *moravurile* unei societăți și practicile sale politice. Asociațiile civice, de exemplu, consolidează *acele înclinații interioare* esențiale pentru niște instituții democratice stabile și eficiente”.⁵

Definirea capitalului social pune câteva probleme majore. Prima are legătură cu încadrarea lui; ține el, oare, strict de relațiile interpersonale sau poate fi extins pentru a caracteriza o societate în ansamblu? Generalizarea la care Putnam recurge este atât de extinsă încât ajunge să explice chiar performanța instituțională prin capitalul social: regiunile italiene caracterizate de neîncredere și atomizare socială prezintă și performanțe slabe ale instituțiilor regionale și locale. Tradițiile civice medievale sunt responsabile, la sfârșitul secolului trecut, de diferența majoră dintre sudul și nordul Italiei în raport cu nivelul angajamentului civic și al performanței instituționale.

Alți autori consideră capitalul social ca strict atașat relațiilor interpersonale, fără vreo extensie automată în societate. Pentru James Coleman „capitalul social este definit de funcția sa. El nu este o entitate distinctă, ci o varietate de entități având două caracteristici comune: toate consistă într-un aspect oarecare al structurii sociale și facilitează anumite acțiuni ale indivizilor în interiorul acestei structuri. Ca alte forme de capital, capitalul social este productiv, făcând posibilă atingerea anumitor scopuri care nu ar putea fi atinse în absența sa (...) ca alte

2 Francis Fukuyama, *Marea Ruptură. Natura umană și refacerea ordinii sociale*, București, Humanitas, 2003, p. 26.

3 Robert Putnam, “Bowling Alone. America’s Declining Social Capital”, în *Journal of Democracy*, No. 6, 1995, pp. 65-78.

4 Robert Putnam, *Cum funcționează democrația? Tradițiile civice ale Italiei moderne*, Iași, Polirom, 2002.

5 Robert Putnam, *Cum funcționează democrația? op. cit.*, p. 24.

forme de capital, capitalul social se înserează în structura relațiilor dintre persoane. Acesta nu este localizat nici în indivizi, nici în rezultatele fizice ale producției”.⁶ Acesta nu ar putea fi explicat, astfel, prin încrederea generalizată. Capitalul social, văzut ca relație de reciprocitate și încredere, nu poate fi extras din relația specifică (comercială, de exemplu) și generalizat societal, crede și Daniel Rubenson, capitalul social fiind generat de relațiile *dintre* persoane, și nu de persoanele însele.⁷ Exemplul folosit de Coleman se referă la încrederea și cooperarea între doi agenți pe piață, de exemplu, piața diamantelor din New York; normele de încredere și reciprocitate nu persistă însă în afara pieței, în relațiile celor doi agenți cu membrii din societate. Continuând abordarea lui Coleman, cercetători precum Edwards și Foley conchid că este nevoie de un studiu asupra diverselor societăți mult mai sensibil la diferențele politice și economice pentru a testa influența capitalului social asupra performanțelor democratice.⁸

A doua problemă pe care o ridică definirea capitalului social este legătura dintre încrederea generalizată și densitatea rețelelor de asociații voluntare. Putnam nu este foarte explicit în a exprima relația dintre încredere și participare, în sensul în care nu distinge prea clar variabilele dependente de cele independente. Într-un articol ulterior, Putnam exclude încrederea socială din definiția capitalului social și o prezintă „cu certitudine, o consecință directă” a sa.⁹ Dacă am disocia cele două componente – încrederea și participarea – încrederea generalizată ar fi mai puternic asociată cu diverși indicatori ai dezvoltării socio-economice și ai performanței democratice, afirmă Pippa Norris.¹⁰ Doar în acest mod cele două componente împreună fac din capitalul social o variabilă puternic corelată cu indicatorii performanței democratice, confirmând teoria lui Putnam.

Problema sensului cauzalității a fost pe larg dezbătută după apariția lucrărilor lui Putnam. În ipoteza socializării, rețelele dense de asociații secundare facilitează formarea condițiilor indispensabile încrederii interpersonale, toleranței și cooperării. Alți autori, precum Kenneth Newton, sunt sceptici în privința acestei cauzalități.¹¹ Corelația dintre participare și încredere ar putea

6 James S. Coleman, *Foundations of Social Theory*, Cambridge, Harvard University Press, 1990.

7 Daniel Rubenson, “Participation and Politics. Social Capital, Civic Voluntarism, and Institutional Context”, lucrare prezentată la European Consortium for Political Research Workshop, Copenhaga, 2000.

8 Bob Edwards, Michael W. Foley, “Civil society and social capital beyond Putnam”, în *American Behavioral Scientist*, nr. 42(1) / 1998, pp. 124-139.

9 Robert Putnam, “Measure and Consequences of Social Capital”, în *Isuma*, primăvara 2001 (pp. 47-59), p. 51.

10 Pippa Norris, “Making Democracies Work. Social Capital and Civic Engagement in 47 Societies”, lucrare prezentată la conferința European Science Foundation EURESCO, University of Exeter, septembrie 2000.

11 Kenneth Newton, “Social Capital and Democracy in Modern Europe”, în Jan van Deth (eds.) *Social Capital and European Democracy*, London, Routledge, 1999, pp. 3-24.

fi cauzată de o recrutare selectivă a celor care participă la organizații secundare: membrii acestor organizații sunt cei care manifestau deja un nivel ridicat de încredere socială, în timp ce indivizii cu un nivel scăzut de încredere generalizată nu fac parte din astfel de asociații voluntare. Astfel, încrederea este cea care-i predispune pe unii să participe și pe alții să nu participe la organizații secundare, bazate pe voluntariat. În testarea relației dintre cele două variabile, Marc Hooghe nu infirmă ipoteza recrutării selective, dar arată cum viața asociativă pare să aibă anumite efecte care sunt mai bine explicate de o logică a socializării.¹² La rezultate asemănătoare ajunge și Dietlind Stolle, care arată cum participarea la asociații voluntare conduce la deprinderea și cultivarea unor atitudini și valori civice.¹³ Cu toate acestea, ipoteza capitalului social este greu de susținut în întregime.

Altă critică adusă conceptului elaborat de Putnam este valoarea pe care acesta i-o atribuie, și care derivă din valoarea pozitivă a încrederii și reciprocității atașată indivizilor, și nu relațiilor dintre ei. Este o eroare, crede Rubenson, să-i atribui capitalului social o valoare pozitivă, așa cum face Putnam; ca orice formă de capital, valoarea sa este una neutră. Dintr-o perspectivă mai „psihologică”, Whiteley¹⁴ consideră capitalul social, măsurat la nivel individual, ca fiind dependent de personalitatea indivizilor, de credințele normative, codul lor moral și de apartenența lor la „comunități imaginare”.¹⁵

Această introducere este necesară atât pentru o cât mai mare claritate conceptuală, cât și pentru expunerea dificultăților de măsurare. Chiar dacă unii autori (Norris, Edwards și Foley) insistă asupra necesității unei analize comparate între regiuni și țări pentru a înregistra un nivel difuz de agregare al modelelor de cooperare, toleranță și civilitate în diferite contexte – sociale, politice și economice – măsurarea capitalului social are loc la nivel individual. În definiția capitalului social vom include atât elementul structural – participarea la organizații secundare –, cât și pe cel cultural – încrederea generalizată. În același timp, nu ne propunem să stabilim sensul cauzalității dintre cele două variabile, ci să determinăm relațiile dintre capitalul social și alte relații sociale.

12 Marc Hooghe, “Socialisation, Selective Recruitment and Value Congruence. Voluntary associations and the development of shared norms”, lucrare prezentată la ECPR Joint Sessions, Copenhaga, aprilie 2000.

13 Dietlind Stolle, “Clubs and Congregations. The Benefits of Joining an Association”, ECPR Joint Sessions, Copenhaga, aprilie 2000.

14 Paul Whiteley, “The Origins of Social Capital”, în Jan van Deth (edit.), *Social Capital and European Democracy*, London, Routledge, 1999, pp. 25-44.

15 “Comunitățile imaginare” sunt națiunile văzute ca niște comunități existente la nivel imaginar. Comunitățile naționale și limitele lor sunt “imaginare” în măsura în care indivizii care le compun nu au nevoie de contact direct pentru a le cunoaște; prin intermediul ideologiei naționale ei știu că formează, cu toții, o națiune care are o limită precisă. Vezi Benedict Anderson, *Imagined Communities*, London, Verso, 1983.

2. Capital social și relații interetnice

Studiile lui Putnam au arătat legătura stabilită între capitalul social și buna funcționare democratică: societățile caracterizate de rețele sociale vaste, numeroase și suprapuse sunt cele mai propice dezvoltării unor valori precum respectul reciproc, toleranța, cooperarea și angajamentul civic. Ceea ce ne interesează nu este cooperarea și toleranța generală, ci mai specific, normele de conviețuire sau conflict etno-cultural. După determinarea lor, vom cerceta rolul capitalului social ca factor favorabil dezvoltării unor valori ale comunităților multi-etnice, precum toleranța etnică, respectul și cooperarea interetnică.

Studiul nostru se oprește asupra societății transilvane în ansamblul său. Deși diversă din punctul de vedere al distribuției etnice regionale, Transilvania oferă un cadru mult mai bun de analiză a relațiilor româno-maghiare decât întreg teritoriul României. Aici contactul comunitar este mult mai important, dincolo de reprezentările sociale și istorice. În cercetare vom folosi datele unui barometru al relațiilor etnice (BARE) realizat prin finanțarea Fundației pentru o Societate Deschisă. Sondajul din 2002 a fost realizat de Metro Media Transilvania pe diferite eșantioane: un eșantion reprezentativ pentru Transilvania, Banat, Crișana-Maramureș, un eșantion reprezentativ pentru populația de etnie maghiară din Transilvania, un eșantion reprezentativ pentru populația de etnie română din Transilvania. Eșantioanele sunt probabiliste, stratificate, bi/tri-stadiale. Pentru urmărirea evoluției componentelor capitalului social și a caracteristicilor asociate este nevoie, fără îndoială, de o analiză ulterioară desfășurată pe baza datelor colectate până în prezent cu ajutorul Barometrului Relațiilor Etnice.

2.1. Participarea în organizații secundare

Densitatea rețelelor de cooperare este elementul care-i conferă capitalului social o definiție structurală. Nivelul participării în organizații secundare (caritabile, profesionale, de petrecere a timpului liber etc.) este indicatorul acestei prime caracteristici. Doar o treime dintre intervieuați au afirmat că aparțin cel puțin uneia dintre cele 9 tipuri de asociații voluntare despre care au fost chestionați (*vă rugăm să ne spuneți dacă faceți sau ați făcut parte dintr-o asociație (alta decât asociația de locatari) sau o organizație de orice fel*). Doar o cincime dintre românii ardeleni, dar peste 40 % dintre maghiarii ardeleni au făcut sau fac parte din astfel de organizații. Dacă excludem partidele politice, doar 6,8 % dintre români aparțin unor organizații voluntare. (vezi tabelul 1)

În ceea ce privește nivelul activismului, peste o cincime dintre maghiari, dar mai mult de jumătate dintre români participă săptămânal sau cel mult lunar la întâlnirile respectivelor organizații (*de obicei, cât de des participați la întâlnirile cu ceilalți membri sau la alte activități ale organizației?*). (vezi tabelul 2)

Tabelul 1

	Români	Maghiari
Da, sunt membru	7,7 %	26,5 %
Nu, am fost membru	12,1 %	16,5 %
Nu sunt, nu am fost membru	80,2 %	57,5 %
N	363	593

Tabelul 2

	Români		Maghiari		
	Activ	57,5 %	12,8 %	Activ	22,1 %
Săptămânal	24,2 %	30,3 %	9,3 %	Parțial activ	28,7 %
Lunar	33,3 %		13,7 %		
De câteva ori/an	22,7 %	12,1 %	15,0 %	Inactiv	49,1 %
Anual	7,6 %		49,1 %		
Deloc	12,1 %				
N	66		226		

2.2. Încrederea generalizată

Gradul de încredere în ceilalți exprimat de subiecți este indicatorul caracteristicii capitalului social care ține de definiția culturală. Încrederea este, cum am văzut la Fukuyama, o componentă chiar mai importantă a capitalului social, ea punând în lumină valoarea normelor de reciprocitate și sinceritate. Nivelul încrederii generalizate este de 16,8 % pentru românii ardeleni (N = 364) și de 18,9 % pentru maghiarii ardeleni (N = 604).

Comparând frecvențele caracteristicilor, observăm că maghiarii aparțin în număr mult mai mare unor organizații secundare, dar că intensitatea apartenenței – dată de frecvența participării la adunările respectivelor organizații – este mai mică decât a românilor. Corelațiile dintre elementele capitalului social confirmă legătura descoperită de Putnam. Pentru maghiari corelația dintre încrederea socială și participarea voluntară este pozitivă (R = 0,116**, N = 604), precum pentru români corelația dintre încrederea generalizată și intensitatea participării (R = 0,317**, N = 66).¹⁶ Indiferent dacă încrederea face parte din definiția capitalului social sau nu, ea este legată de nivelul participării în organizații voluntare. Într-o analiză la nivel mondial, Pippa Norris descoperă o corelație puternică între cele două dimensiuni, cele 47 de state luate în calcul fiind distribuite în majoritate în două clase ale tipologiei, cele definite de valori mici ale încrederii și participării în organizații secundare, respectiv de valori mari ale celor două dimensiuni. Țările Europei de Est se încadrau, fără excepție, în prima clasă.¹⁷

16 * semnificativ la $p < 0,05$; ** semnificativ la $p < 0,01$.

17 Pippa Norris, *op. cit.*

2.3. Efectele capitalului social

În căutarea unor corelații, Putnam apreciază că elementele capitalului social ar fi legate de diverse aspecte ale vieții: performanța școlară, bunăstarea copiilor, vizionarea emisiunilor TV de către copii, fraudă fiscală, violența și omuciderea, inegalitățile civice și sociale etc., toate măsurate pe baza unor diverși indecși. Capitalul social ar dezvolta valori precum încrederea și cooperarea, ele reflectându-se în diverse aspecte ale relațiilor inter-personale, diminuând tendințele spre fraudă, violență, egoism și indiferență. Capitalul social pare a fi un bun public favorabil dezvoltării și democratizării societății. Norris descoperă la nivel global asocieri pozitive, puternice și semnificative cu indicatori ai dezvoltării socio-economice: produsul intern brut per capita, urbanizarea, școlarizarea, speranța de viață, incidența lecturii ziarelor și a utilizării internetului; indicatori ai performanței politice: democratizare, drepturi politice, libertăți civile, participare electorală. Cea mai interesantă corelație pentru noi este cea dintre capitalul social și toleranță. Cercetările lui Putnam și Norris au demonstrat amândouă efectul capitalului social asupra toleranței, în general, definită ca acceptare a egalității dintre sexe, rase și a libertăților civile. Corelația găsită de Norris este relativ puternică și pozitivă ($R = 0,350^{**}$).

Toleranța, văzută ca „acord de conviețuire sau acțiune împreună cu cei foarte diferiți de tine însuși, dar și înțelegere pentru cei care acționează altfel decât tine, în baza altor credințe sau stiluri de viață”,¹⁸ poate fi văzută ca integrată capitalului social, (Sandu), sau ca o caracteristică corelată. Această ultimă perspectivă va fi urmărită atunci când vom testa relația capitalului social cu indicatori ai toleranței și ai relațiilor interetnice. Vom avansa gradat în relațiile pe care le stabilesc etnicii români și maghiari în Transilvania, de la relații cotidiene, de vecinătate, colegialitate și rudenie, până la percepția grupului diferit etnic și la atitudinile față de statele român și maghiar, și vom observa importanța capitalului social. Vom indica valorile indicelui de asociere gama (γ) și ale indicelui de corelație (R) al lui Pearson, precum și numărul de cazuri valide (N).

2.3.1. Folosirea limbii materne

Pentru etnicii români participarea în organizații secundare și încrederea generalizată nu apar semnificativ legate de acceptarea utilizării limbii maghiare în public. Cei care indică valori mai mari ale celor două caracteristici nu sunt deranjați mai mult sau mai puțin de limba maghiară pe care o aud în jurul lor. Situația maghiarilor este, desigur, alta. Trăind într-un stat al cărui limbă oficială este și limba majorității etnice, maghiarii se simt mult

18 Dumitru Sandu, *Sociabilitatea în spațiul dezvoltării. Încredere, toleranță și rețele sociale*, Iași, Polirom, 2003, p. 22.

mai puțin deranjați de utilizarea acestei limbi în public. Acceptarea largă a acestei stări de fapt – doar 4 % se declară oarecum deranjați – face ca încrederea socială și participarea voluntară să fie nesemnificativ corelate de sentimentul trezit de utilizarea publică a limbii române.

2.3.2. Folosirea limbii celorlalți

Cum limba este un semn important al apartenenței naționale, acceptarea utilizării limbii altei comunități poate fi un indicator de toleranță. Participarea în organizații secundare și încrederea socială nu favorizează utilizarea limbii maghiare de către etnicii români din Transilvania. Aceste variabile nu par să fie nici semnificativ legate de acceptarea folosirii limbii celorlalți, dacă luăm în calcul câteva componente ale ei: *românii care au învățat limba maghiară pentru a vorbi cu cunoscuții lor maghiari au procedat corect; sunt mulți maghiari care, deși știu, evită să vorbească în limba română*. Caracterul oficial și folosirea limbii române de către mulți maghiari face, din nou, ca încrederea și participarea să nu fie legate de acceptarea folosirii limbii celorlalți. Cei mai mulți dintre maghiari (91,3 %) cred că cei care au învățat românește au procedat corect și foarte mulți (90,4 %) consideră că acei conaționali care trăiesc în zone locuite majoritar de români trebuie să cunoască și limba română. Elementele capitalului social nu influențează însă în nici un fel utilizarea limbii române de către etnicii maghiari, cum nu par să aibă efect semnificativ nici asupra disponibilității românilor în a utiliza limba maghiară.

2.3.3. Relațiile cotidiene

Intensitatea și disponibilitatea contactului cu ceilalți spun multe despre viața cotidiană în comunitățile multietnice. De la maghiarii pe care îi știu din vedere, la magazinul administrat de un etnic maghiar și până la sfatul pe care îl cer unui maghiar, românii își definesc raportarea la celălalt. Încrederea socială se asociază, cum ne așteptam, cu acest contact. Cei încrezători în ceilalți sunt mult mai disponibili în a cumpăra de la magazine deservite de alți etnici ($\gamma = 0,454$; $r = 0,162^{**}$; $N = 364$), ba chiar în a le cere ajutorul în diferite situații ($\gamma = 0,376$; $r = 0,145^{**}$; $N = 364$). Și participarea în organizații secundare influențează contactul inter-comunitar. Cu cât participă mai mult, cu atât sunt mai dispuși românii la astfel de relații cu etnicii maghiari, cel puțin la relații comerciale ($\gamma = 0,457$; $r = 0,113^{*}$; $N = 364$). Putem avansa astfel gradat în relațiile pe care le stabilesc etnicii români și maghiari în Transilvania și observa importanța încrederii sociale. Românii care exprimă mai multă încredere se declară, spre exemplu, mai disponibili în a cere sfatul unui maghiar în probleme personale ($\gamma = 0,370$; $r = 0,144^{**}$; $N = 364$).

Maghiarii nu formează majoritatea decât în două județe ardelenesti, dar și aici există numeroase comunități locale mixte și deseori echilibrate. Relațiile lor cotidiene sunt forțate la menținerea unui contact chiar de către realitatea etnică a zonelor mixte. În consecință, capitalul social nu pare să aibă

pentru etnicii maghiari o importanță prea mare în cultivarea relațiilor cu membrii de etnie română din comunitățile în care locuiesc. Indicii calculați pentru asocierea încrederii și participării cu disponibilitatea contactelor sociale au o valoare redusă. În cazul românilor, mai puțin constrânși de balanța etnică, încrederea generalizată pare să favorizeze unele contacte.

2.3.4. Relațiile de vecinătate, colegialitate și rudenie

Intensitatea contactului comunitar interetnic ține și de relațiile pe care membrii comunității le au în calitate de vecini, colegi de studiu sau de muncă și de rude. Comunitățile puternic segregate sunt caracterizate de rate mici de incidență ale vecinătății, colegialității și rudeniei. Existența familiilor mixte, a instituțiilor școlare și culturale natural mixte – adică în afara constrângerilor politico-administrative – pot fi indicatori eficienți. Putem măsura însă și influența capitalului social asupra acestor raporturi interetnice, chiar dacă aici intervine ambiguitatea relației cauză-efect. Nu putem afirma la fel de bine că valoarea pe care o dă încrederea generalizată capitalului social provine din existența unui mediu instituțional și familial multietnic? Oricum, elementele capitalului social sunt legate de aceste raporturi. Nu doar încrederea, ci și participarea ridicată la organizații voluntare condiționează raporturile de vecinătate (*am vecini maghiari cu care mă salut*), colegialitate (*am, am avut colegi maghiari*), convivialitate (*mă vizitez și cu maghiari*) și de rudenie (*am rude maghiari*). Încrederea se leagă semnificativ atât de vecinătate ($\gamma = 0,402$; $r = 0,148^{**}$; $N = 364$), cât și de colegialitate ($\gamma = 0,471$; $r = 0,151^{**}$; $N = 364$). Participarea la organizații se asociază cu relațiile de rudenie ($\gamma = 0,488$; $r = 0,146^{**}$; $N = 364$) și vecinătate ($\gamma = 0,517$; $r = 0,133^{**}$; $N = 364$), dar nu și cu alte raporturi sociale. Vecinătatea poate fi, în unele cazuri, una predeterminată; moștenirile, vânzările și cumpărările pot să determine această vecinătate. Acceptarea unei vecinătăți date și posibilitatea de a-ți alege vecinii indică mult mai bine toleranța față de cei de altă naționalitate. Încrederea generalizată se asociază, în cazul românilor, cu acceptarea unor vecini de naționalitate maghiară ($\gamma = 0,615$; $r = 0,133^{**}$; $N = 364$). Acceptarea unor maghiari în cadrul familiei se dovedește legată, în plus, atât de încrederea socială ($\gamma = 503$; $r = 151^{**}$; $N = 364$), cât și de participarea în organizații secundare ($\gamma = 0,559$; $r = 113^{*}$; $N = 364$). Mai mult, dacă ar exista posibilitatea alegerii vecinătății, încrederea socială predispune la alegerea unor vecini de etnie diferită ($\gamma = 0,544$; $r = 0,200^{**}$; $N = 364$).

Pentru maghiari asocierea încrederii sociale cu relațiile de vecinătate și rudenie nu apar ca semnificative. Nici participarea la diverse asociații nu este legată de vreunul din raporturile sociale amintite. O singură excepție, participarea mai ridicată pare să predisună în mai mică măsură la acceptarea unor etnici români în familie, dar intensitatea corelației este relativ slabă ($\gamma = -264$; $r = -0,113^{**}$; $N = 604$). Experiența unei activități în comun nu pare să ducă la creșterea încrederii sociale, așa cum remarcasem anterior. Ceea ce trebuie luat în calcul este, cred, natura acestei colegialități.

2.3.5. Atitudini față de autoritățile publice locale

Relația etnicilor maghiari cu autoritățile statului român este foarte importantă din perspectiva capitalului social, acesta fiind răspunzător, cum spunem, de împărtășirea valorilor și practicilor democratice. Situația maghiarilor în Transilvania după 1918 este legată de raportul dintre un stat definit etnic și cetățenii săi de altă naționalitate decât majoritatea etnică.¹⁹ În același timp, românii care locuiesc în zonele preponderent maghiare ale Transilvaniei își definesc propria relație cu autoritățile locale reprezentate de etnici maghiari. Autonomia locală și drepturile minorităților naționale fac din raportul stat-cetățean în Transilvania o ecuație complicată. Discriminarea este invocată adesea de ambele părți, alături de problema suveranității statului român; autodeterminarea comunitară și controlul național-centralizat sunt condițiile contradictorii ale protejării comunităților naționale din zonă.

Un aspect demn de considerat în determinarea importanței capitalului social este raportul etnicilor maghiari și români cu funcționarii și alte persoane publice din zonele în care locuiesc. Transilvania fiind un mozaic etnic cu diverse compoziții, românii și maghiarii nu sunt feriți de contacte oficiale cu conotații etnice. Preferința pentru funcționari publici de altă etnie, de exemplu în cazul soluționării diverselor probleme, se asociază pentru români cu încrederea generalizată; cu cât încrederea socială este mai puternică, cu atât funcționarii de altă etnie sunt mai larg acceptați ($\gamma = 0,369$; $r = 0,137^{**}$; $N = 364$). Același lucru este valabil și în privința consultării unui medic de altă naționalitate ($\gamma = 0,443$; $r = 0,154^{**}$; $N = 364$). Acceptarea unor autorități de ordine publică de altă etnie se leagă, din nou, de nivelul încrederii sociale. Cu cât aceasta este mai răspândită, cu atât existența unor polițiști de altă etnie este mai larg acceptată și cooperarea mai facilă ($\gamma = 0,434$; $r = 0,156^{**}$; $N = 364$).

În cazul maghiarilor, autoritatea de menținere a ordinii publice a fost percepută, mai cu seamă în ultimii ani ai regimului comunist, drept o forță de control și supraveghere a statului român, membrii săi fiind într-o proporție covârșitoare români, proveniți de multe ori din alte zone ale României. Enunțata dizolvare a autorității statului în zonele locuite preponderent de maghiari nu face decât să confirme temerile și stereotipurile anumitor politicieni actuali. În acest climat, relația poliției locale cu cetățenii de etnie maghiară poate fi afectată. Unul din riscurile tensiunilor ar fi dezvoltarea unei societăți civile maghiare neîncrezătoare în autoritățile statului român, dar și în concetățenii români. Dacă încrederea nu se asociază semnificativ, în cazul maghiarilor, cu preferința pentru vecini, funcționari, medici sau polițiști de aceeași etnie, participarea în diverse organizații secundare joa-

19 "România este stat național" – Constituția României, articolul 1; "suveranitatea națională aparține poporului român" – articolul 2; "statul are ca fundament unitatea poporului român" – articolul 4.

că un rol în relația cu aceștia. Cei care participă la organizații voluntare exprimă o preferință mai redusă pentru polițiști de altă etnie ($\gamma = -0,326$; $r = -0,128^{**}$; $N = 604$), pentru medici de naționalitate diferită ($\gamma = -0,248$; $r = -0,099^{*}$; $N = 604$). La fel, ei par mai puțin încântați de ideea de a-și alege vecini de altă naționalitate ($\gamma = -0,277$; $r = -0,119^{**}$; $N = 604$). Valoarea indicilor nu este, însă, prea mare.

2.3.6. Atitudini față de statul român și statul maghiar. Percepția grupului diferit etnic

Statele român și maghiar joacă un rol important în relațiile etnice din România. Ele se manifestă constant preocupate de soarta comunităților etnice din statul vecin și se erijează frecvent în purtătorul de cuvânt al acestor comunități. Prin *Legea Statutului Maghiarilor din afara granițelor Ungariei*, statul ungar devine și sprijinul financiar și material al maghiarimii din Transilvania. Dorim să analizăm influența capitalului social asupra atitudinilor față de pozițiile și acțiunile celor două state în problema situației comunităților naționale din Transilvania.

Acceptarea cetățeniei române a devenit obligatorie pentru maghiarii transilvăneni după Congresul de pace de la Paris, încheiat după Primul Război mondial. Acomodarea cu acest statut nu a fost ușoară; mai recent, în perioada comunistă, marcată puternic și de un naționalism oficial, cetățenia română era mai mult o povară. Oarecum surprinzător, încrederea generalizată nu favorizează prețuirea cetățeniei române (*prefer să fiu cetățean român decât cetățean al oricărei altei țări*), indicii fiind negativi ($\gamma = -0,382$; $r = -0,151^{**}$; $N = 604$). Mai mult, încrederea și participarea se leagă de expresia mai puternică a unui disconfort cu această cetățenie. Maghiarilor care participă la organizații voluntare le este mai rușine decât celorlalți (*sunt multe lucruri pentru care să-mi fie rușine că sunt cetățean român*; $\gamma = 0,194$; $r = 0,085^{*}$), cum le este și celor care indică o încredere socială mai mare ($\gamma = 0,224$; $r = 0,089^{*}$; $N = 604$), dar valoarea indicilor este relativ mică. Acest lucru nu este valabil și pentru transilvănenii români, cetățenia și naționalitatea fiind pentru ei adeseori asimilate. Valorizarea cetățeniei și mândria etnică sunt puternic legate la români ($\gamma = 0,691$; $r = 0,454^{**}$; $N = 357$). Cum era de așteptat, nu există o corelație puternică și semnificativă între mândria etnică maghiară și prețuirea cetățeniei române ($r = -0,022$; sig. = 0,579; $N = 604$).

În ceea ce-i privește pe transilvănenii români, capitalul social nu pare să aibă vreun efect, calculând atât încrederea socială, cât și densitatea rețelelor de cooperare, asupra acceptării unor politici ale celor două state privind soarta comunităților naționale: statul român să susțină organizațiile culturale ale maghiarilor, județele locuite majoritar de maghiari să beneficieze de o autonomie mai mare, statul ungar să acorde anumite drepturi cetățenilor de etnie maghiară din Transilvania sau aceștia să se bucure de dubla cetățenie română și ungară. Singura influență apare în acceptarea învățământului în limba maghiară; participarea în organizații secundare crește gradul de acceptare a

faptului ca statul român să asigure educația în limba maghiară ($\gamma = 0,398$; $r = 108^*$; $N = 364$) și să sprijine organizațiile culturale maghiare ($\gamma = 0,508$; $r = 0,130^*$; $N = 364$). De altfel, învățământul în limba maghiară este larg acceptat, mai puțin forma publică a educației universitare. Posibilitatea înființării unei universități de stat în limba maghiară este respinsă categoric de peste 36 % dintre intervieuați și doar 32 % sunt de acord, în condițiile în care aceasta ar fi finanțată din surse private și fonduri publice ale statului ungar.

În relație cu diversele acțiuni întreprinse de statul ungar în sprijinul comunității maghiare din Transilvania, încrederea socială și participarea în organizații secundare au un rol moderat. Sprijinul învățământului în limba maghiară, strângerea legăturilor cu organizațiile politice ale maghiarilor din Transilvania sau acordarea cetățeniei ungare etnicilor maghiari nu sunt mai bine văzute de românii care exprimă un nivel mai ridicat de încredere socială decât ceilalți. Aceasta pare să influențeze doar acceptarea mai ridicată a manualelor școlare destinate elevilor de naționalitate maghiară ($\gamma = 0,387$; $r = 0,153^{**}$; $N = 364$) și sprijinul statului ungar pentru investițiile firmelor ungare ($\gamma = 0,538$; $r = 0,186^{**}$; $N = 364$).

Imaginea celorlalți ca grup este un indicator important al relațiilor etnice. Percepția maghiarilor ca fiind o amenințare – pentru familie, poporul român sau statul român – de către etnicii români din Transilvania este semnul unei potențiale temeri care poate duce la tensiuni. Pentru români capitalul social nu apare semnificativ legat de aceste percepții. În cazul maghiarilor participarea în organizații secundare pare să sporească percepția românilor drept o amenințare personală sau pentru familie ($\gamma = 0,334$, $r = 0,083^*$, $N = 604$) și pentru comunitatea maghiară ($\gamma = 0,272$, $r = 0,084^*$, $N = 604$), dar valoarea indicilor este una redusă. Dacă ne referim la posibilitatea unui conflict armat cu vecinii, elementele capitalului social nu au vreo influență asupra temerilor românilor și maghiarilor.

2.3.7. Rolul liderilor în relațiile etnice

Am observat cum elementele capitalului social sunt mai importante pentru relațiile interpersonale decât privitor la politicile statelor ungar și român sau la activitatea autorităților locale din Transilvania. Ar putea fi o problemă teoretică de care am amintit, legată de posibilitatea extinderii utilizării capitalului social dincolo de stricta relație interpersonală. James Coleman și Daniel Rubenson, doi critici ai generalizării acestui capital, sunt sceptici în privința extragerii încrederii, participării și reciprocității din relațiile personale. Ar mai putea fi vorba însă și de altceva. Și anume de supraordonarea unor nivele atitudinale, capitalul social fiind neputincios în modelarea unor atitudini legate de probleme simbolice și de influența liderilor. Ar putea exista o distincție netă între relațiile cotidiene și conflictele simbolice, purtate de liderii comunitari și politici, conflicte capabile de mobilizări semnificative. Avem nevoie de cercetarea importanței subiectelor simbolice în relațiile etnice din Transilvania și a rolului pe care îl joacă liderii maghiari și români

în aceste relații conflictuale, dar scopul acestei cercetări este să aprecieze relațiile capitalului social cu percepția liderilor și a relațiilor etnice.

Participarea în organizații voluntare și încrederea socială au efect asupra percepției unor partide ca având o influență semnificativă (pozitivă sau negativă) asupra relațiilor etnice. În cazul maghiarilor însă, cei care participă mai mult în organizații voluntare cred mai mult în influența negativă pe care o joacă PRM în desfășurarea relațiilor intercomunitare ($\gamma = 0,310$; $r = 0,134^{**}$; $N = 604$). În cazul românilor, încrederea socială se leagă de percepția unor partide ca având o influență negativă asupra relațiilor etnice. Cu cât exprimă o mai mare încredere socială, cu atât subiecții cred mai puternic în influența negativă a PSD ($\gamma = 0,516$; $r = 0,159^{**}$; $N = 364$), a PRM ($\gamma = 0,395$; $r = 0,152^{**}$; $N = 364$) și a UDMR ($\gamma = 0,334$; $r = 0,127^{**}$; $N = 364$). Mai mult, și participarea apare legată de percepția PRM ca acționând defavorabil relațiilor etnice ($\gamma = 0,481$; $r = 0,132^{*}$; $N = 364$). Elementele capitalului social nu au efect – nici pentru români și nici pentru maghiari – asupra percepției evoluției relațiilor româno-maghiare după 1989 sau asupra estimării tipului relațiilor actuale, de conflict sau de cooperare.

3. Concluzii și perspective

Cercetarea implicațiilor capitalului social în derularea relațiilor etnice în Transilvania ridică unele probleme. După cum am observat, încrederea socială și participarea la organizații secundare par să fie mai legate de disponibilitatea pentru relații cotidiene decât de evaluarea politicilor statelor ungar și român față de etnicii maghiari sau de reprezentarea simbolică a maghiarilor. Irelevanța legăturii dintre participare și încredere socială, pe de o parte, și o scală a simbolismului – maghiarii pot deveni o amenințare pentru români; dintre diversele grupuri etnice, maghiarii sunt cei mai influenți politic; ungurii care investesc în România urmăresc de fapt scopuri politice; Ungaria își va menține întotdeauna pretențiile sale asupra Transilvaniei – este în contrast cu efectele benefice ale capitalului social asupra majorității relațiilor cotidiene: ajutorul și sfaturile pe care românii le cer maghiarilor, obișnuința de a cumpăra din magazine deservite de etnici maghiari, de a-și saluta vecinii de altă naționalitate, disponibilitatea de-a avea vecinii și rude dintre etnicii maghiari.

Diferența dintre cele două situații ridică întrebări asupra importanței subiectelor simbolice din disputa elitelor celor două comunități și a rolului acestora în modelarea relațiilor etnice. Dacă elementele simbolice – culturale și politice – ale relației etnice se dovedesc mai importante decât cele interpersonale, acesta ar fi un semnal pentru rezolvarea mult mai rapidă a contradicțiilor, sau, cel puțin, pentru transformarea disputelor în unele strict practice, și deci, negociabile. Menținerea lor la nivel simbolic și atunci când nu este cazul (retrocedarea unor imobile naționalizate cu destinația actuală declarată de interes public, amplasarea și inscripționarea unor grupuri sta-

tuare, organizarea unor instituții în limba maghiară)²⁰ nu face decât să submineze un posibil transfer al încrederii și cooperării de la nivel interpersonal la nivel intercomunitar și interstatal. Iar cei care transformă și cultivă capitalul simbolic sunt, fără îndoială, liderii naționaliști. Din perspectiva capitalului social, rolul lor este unul puternic eroziv pentru încredere și cooperare. Cred că voința comună de a nu genera capital electoral din teme simbolice, voința de a repara injustițiile ce mai pot fi reparate și voința de a discreditat public autoritatea liderilor naționaliști pot continua unele măsuri de compromis. Din această perspectivă, colaborarea politică *negociată tehnic* dintre UDMR și PSD înseamnă trecerea de la simbolic la practic, de la intransigență la compromis, o speranță pentru încredere și cooperare.

O altă problemă este legată de importanța participării în organizații secundare. Relația sa privilegiată cu dezvoltarea reciprocității, a toleranței, încrederii, cu valorizarea egalității, a drepturilor civile și politice, nu este pe deplin demonstrată. Îndoiala efectului participării asupra valorilor amintite – exprimată de adepții teoriei recrutării selective – subsistă. Simpla participare în organizații voluntare nu pare suficientă pentru dezvoltarea încrederii. Chiar dacă, în general, participarea și încrederea socială sunt corelate în cazul etnicilor maghiari, în anumite situații participarea apare legată de alte caracteristici. Astfel, maghiarii care declară o rată mai mare de participare acceptă în mai mică măsură etnici români în familie, preferă să se adreseze mai curând unor polițiști și medici de aceeași etnie în zonele unde locuiesc, declară un disconfort legat de cetățenia lor română mai ridicat. Trebuie să ținem cont, în același timp, de valoarea relativ redusă a indicilor și de faptul că, pentru etnicii maghiari, situația de naționalitate minoritară produce efecte diferite asupra relațiilor etnice.

Pentru a determina structura participării în organizații voluntare avem nevoie de un studiu al componenței etnice în diverse organizații secundare. S-ar putea ca participarea să aibă loc preponderent în organizații profesionale, de tineret, religioase sau culturale ale etnicilor maghiari (Asociația Pedagogilor Maghiari, Organizația Bisericii Reformate, Uniunea Democrată a Tineretului Maghiar ș.a.m.d.) și mai puțin în organizații non-guvernamentale regionale și naționale deschise tuturor. Din perspectiva cooperării, cel mai nefast ar fi dezvoltarea unei societăți civile maghiare în Transilvania aflată în opoziție cu autoritățile publice române și neîncrezătoare în organizațiile și partidele românești. Acest lucru ar face ca încrederea socială corelată cu participarea voluntară să privească doar societatea civilă maghiară, nu societatea civilă din Transilvania și, mai larg, din România. Opoziția își află rădăcinile, cred, în raportul statului român național-comunist cu întreaga comunitate maghiară. Atunci când școlile mixte, repartițiile profesionale administrative, preconizata sistematizare

20 Câteva cazuri ar fi, printre altele, unele licee clujene și brașovene și Biblioteca de la Alba Iulia, monumentul celor 13 generali maghiari antihabsburgici din Arad și cel al principelui Gábor Bethlen, facultățile în limba maghiară de la Universitatea "Babeș-Bolyai" și liceul "Bolyai Farkas" din Târgu-Mureș.

rurală au devenit elementele unui control și au fost percepute drept o amenințare de către comunitatea maghiară,²¹ ne putem explica asocierea neîncrederii și a vecinătății. Colegialitatea forțată administrativ, la rândul ei, nu duce automat la sporirea încrederii. Încrederea este un bun testabil, ea provine din practică. Menținerea discreționară a școlilor mixte nu rezolvă deloc problema.

Soluțiile ar putea veni, pe de-o parte, din caracterul tot mai neutru al statului în divergențele inter-comunitare. Statul nu va deveni un arbitru demn de încredere decât atunci când va fi expresia suveranității cetățenilor săi, indiferent de naționalitate, și când va legifera, administra și judeca ghidat exclusiv de echitate și de respectul drepturilor cetățenești. Pe de altă parte, societatea civilă ar putea realiza o dezvoltare mai intensă și mai cuprinzătoare a rețelei de cooperare. Ea ar putea stimula cu precădere proiectele de cunoaștere reciprocă, precum și pe cele desfășurate în parteneriat etnic în orice alte scopuri. Bariera lingvistică nu pare mai permeabilă în relație cu elementele capitalului social, așa cum am văzut. Cunoașterea reciprocă înseamnă și cunoașterea valorilor culturale ale celorlalți. Dacă etnicii maghiari sunt forțați de concurența de pe piața muncii și de programele școlare la utilizarea limbii române și la un minim contact cultural, etnicii români găsesc puține stimulente în cunoașterea culturii maghiare, inaccesibilă din cauza necunoașterii limbii maghiare și a nepromovării ei publice. Acțiunile întreprinse deja de unele ONG-uri și cele câteva măsuri de reformă instituțională – administrativă și judiciară – pot fi considerate drept câțiva pași înspre creșterea încrederii intercomunitare.

Cercetarea trebuie extinsă pentru determinarea evoluției elementelor capitalului social prin utilizarea tuturor bazelor de date înregistrate de Barometrul Relațiilor Etnice. De asemenea, trebuie insistat asupra bunei definiri a capitalului social, în special a problemei cauzalității și generalizării sale la nivel societal. Cu toate acestea, participarea la organizații secundare și încrederea socială se dovedesc importante în discuția despre viitorul relațiilor româno-maghiare în Transilvania. Legăturile lor cu caracteristici asociate, precum toleranța, reciprocitatea, buna conviețuire și cooperarea pun în lumină problemele complexe cu care se confruntă cele două comunități naționale. De buna lor gestionare depinde viitorul nostru comun.

Bibliografie

- Almond, Gabriel, Sidney Verba, *Cultura civică. Atitudini politice și democrație în cinci națiuni*, București, Du Style, 1996.
- Coleman, James S., „Social Capital in the Creation of Human Capital,” în *American Journal of Sociology*, 1988.

21 Pierre Kende, Aleksander Smolar, *La grande secousse. Europe de l'Est, 1989-1990*, Paris, Presses du CNRS, 1990.

- Coleman, James S., *Foundations of Social Theory*, Cambridge, Harvard University Press, 1990.
- Deth, Jan van (ed.), *Social Capital and European Democracy*, London, Routledge, 1999.
- Edwards, Bob, Michael W. Foley, „Civil society and social capital beyond Putnam”, în *American Behavioral Scientist*, 1998, nr. 42(1).
- Fukuyama, Francis, *Trust: The Social Virtues and Creation of Prosperity*, London, Hamish Hamilton, 1995.
- Fukuyama, Francis, *Marea Ruptură. Natura umană și refacerea ordinii sociale*, București, Humanitas, 2003.
- Hooghe, Marc, Anton Derks, „Voluntary Associations and the Creation of Social Capital: The Involvement Effect of Participation”, ECPR Joint Sessions of Workshops, Berna, februarie – martie 1997.
- Hooghe, Marc, „Voluntary Associations and Social Capital”, Annual Meeting of the American Political Science Association, Atlanta, septembrie 1999.
- Hooghe, Marc, „Socialisation, Selective Recruitment and Value Congruence. Voluntary associations and the development of shared norms”, ECPR Joint Sessions of Workshops, Copenhaga, aprilie 2000.
- Norris, Pippa, „Making Democracies Work. Social Capital and Civic Engagement in 47 Societies”, EURESCO, University of Exeter, septembrie 2000.
- Portes, Alejandro, „Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology”, în *Annual Review of Sociology*, nr. 24, 1998.
- Putnam, Robert, „Bowling Alone. America's Declining Social Capital”, în *Journal of Democracy*, nr. 6, 1995.
- Putnam, Robert, „Tuning In, Tuning Out: The Strange Disappearance of Social Capital in America,” în *PS: Political Science and Politics*, nr. 28, decembrie 1995.
- Putnam, Robert, „Measure and Consequences of Social Capital”, în *Isuma*, primăvara 2001, pp. 47-59.
- Putnam, Robert, *Cum funcționează democrația? Tradițiile civice ale Italiei moderne*, Iași, Polirom, 2002.
- Rubenson, Daniel, „Participation and Politics. Social Capital, Civic Voluntarism, and Institutional Context”, ECPR Joint Sessions of Workshops, Copenhaga, aprilie 2000.
- Sandu, Dumitru, *Sociabilitatea în spațiul dezvoltării. Încredere, toleranță și rețele sociale*, Iași, Polirom, 2003.
- Stolle, Dietlind, „Social Capital – A New Research Agenda? Toward an Attitudinal Approach”, ECPR Joint Sessions of Workshops, Copenhaga, aprilie 2000.
- Stolle, Dietlind, „Bowling Together, Bowling Alone: The Development of Generalized Trust in Voluntary Associations”, în *Political Psychology*, nr. 19, 1998.
- Uslaner, Eric M., „Trust, Democracy, and Governance”, ECPR Joint Sessions, Copenhaga, 2000.
- Warren, Mark (edit.), *Democracy and Trust*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999.